

DARIUSZ TABOR CR

KRÓL, PROROK CZY KAPŁAN?
CHARYZMAT KONSEKROWANEGO WŁADCY
W MINIATURACH OTTOŃSKICH:
TREŚCI IDEOWE I FUNKCJE PRZEDSTAWIENÍ CESARZY
DYNASTII SASKIEJ

WSTĘP

Bogactwo i różnorodność sztuki ottońskiej około roku 1000 jest faktem powszechnie znanym. Pośród tej różnorodności identyfikujemy grupę szczególnych obrazów. Są to obrazy przedstawiające władcę, ujmowanego jako osoba święta i nadprzyrodzona. Sakralizacja władzy nie była niczym niezwykłym w wiekach średnich, jednakże wymienione obrazy, które frapują swą treścią, mogą nieść głębsze przesłanie, przekraczając zawartość samego typu ikonograficznego. Przedmiotem badań były następujące obrazy: miniatura z przedstawieniem Ottona II z *Registrum Gregorii* (Chantilly, Musée Condé, MS 14), dwie miniatury – jedna z przedstawieniem Ottona III oraz druga z wizerunkami alegorii krain z tzw. Ewangeliarza Ottona III (Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4453), dwie analogiczne miniatury w ewangeliarzu, który jest zachowany i oprawiony w kodeksie zawierającym również dzieła Józefa Flawiusza (Bamberg, Staatsbibliothek, Class. 79), oraz miniatura z postacią Ottona III, umieszczona w Ewangeliarzu Liutara, zwanym ewangeliarzem akwizgrańskim (Aachen,

Ks. dr hab. DARIUSZ TABOR CR, prof. UPPJ II – kierownik Katedry Historii Sztuki Starożytnej i Średniowiecznej na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, adres do korespondencji: ul. Kanonicza 25, 31-00 Kraków; e-mail: dariusz.tabor@upjp2.edu.pl

Domschatz). Miniatury te były przedmiotem badań, które zaowocowały bogatą literaturą¹. Celem rozprawy jest próba odczytania treści tych przedstawień oraz odkrycia ich funkcji w kontekście kodeksów.

Percy Ernst Schramm już w latach dwudziestych ubiegłego stulecia ogłosił wyniki swych studiów nad przedstawieniami władcy². Najważniejszą jego pracą była książka poświęcona wizerunkom królów i cesarzy Niemiec, opublikowana po raz pierwszy w 1928 r., a wznowiona w 1983 r. przez Florentine Mütterich. Badania, których wyniki zostały w niej opublikowane, dotyczyły przede wszystkim wizerunków Karola Wielkiego, Karola Łysego Ludwika Pobożnego, jednak przynoszą wiele interesujących spostrzeżeń³. W pracach publikowanych już w latach sześćdziesiątych XX w. podkreślone znaczenie ubioru konsekrowanego władcy. Do stworzenia ceremonialnego ubioru zostały przyjęte elementy arcykapłańskiego stroju. W ten sposób w ubiorze ceremonialnym dynastii saskiej stworzony został wizerunek wyjątkowej osoby, określanej jako *rex et sacerdos*⁴.

¹ Ewangeliarz z Aachen: C.M.M. BAYER, *Untersuchungen zum ottonischen Evangeliar der Aachener Domschatzkammer*, „Aachener Kunstblätter”. 54/55(1986/87), s. 33-46; J. FRIED, *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliiars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische Königtum. Eine Bildanalyse und ihre historischen Folgen*, Wiesbaden 1989, passim; U. KUDER, *Liuthar-Evangeliar*, w: *Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Ausstellungskatalog Hildesheim 1993*, Bd. II, hrsg. von M. Brandt, A. Eggebrecht, Mainz 1993, s. 84-87; J. ELS, *Das Aachener Liuthar-Evangeliar. Zur Bedeutung des Aachener Evangeliiars Ottos III.*, „Rheinische Heimatpflege” 48(2011), s. 181-194; R. KAHSNITZ, *Ungewöhnliche Szenen im Aachener Liuthar-Evangeliar. Ein Beitrag zum Problem des christologischen Zyklus der Reichenauer Buchmalerei*, w: *Buchschätze des Mittelalters*, Regensburg 2011, s. 63-91; tzw. Ewangeliarz Ottona III: K. HOFFMAN, *Die Evangelistenbilder des Münchener Otto-Evangeliiars (CLM 4453)* „Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft” 20(1966), s. 17-46; K. HOFFMANN, *Das Herrscherbild im „Evangeliar Ottos III.“ (Clm 4453)*. „Frühmittelalterliche Studien” 7(1973), s. 324-341; G. WEILANDT, *Das Huldigungsbild im Evangeliar Kaiser Ottos III. in seinem geschichtlichen Zusammenhang*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 42(1991), s. 535-548; *Das Evangeliar Ottos III. Clm 4453 der Bayerischen Staatsbibliothek München*, hrsg. von F. Mütterich, K. Dachs, München 2001; Ewangeliarz z Bambergu, *Class 79: Katalog der illuminierten Handschriften der Staatsbibliothek Bamberg*, Bd. I, 1: *Die Handschriften des 8. bis 11. Jahrhunderts der Staatsbibliothek Bamberg*, 1. Teil: *Texte*/ beschrieben von Gude Suckale-Redlefsen, Wiesbaden 2004, s. 79-81 (tamże literatura), *Registrum Gregorii: C. NORDENFALK, Archbishop Egbert's "Registrum Gregorii"*, w: *Studien zur mittelalterlichen Kunst 800-1250. Festschrift für Florentine Mütterich zum 70. Geburtstag*, München, 1985, s. 87-100; H. MAYR-HARTING, *Otonian Book illumination, part II*, London 1999, s. 62-63.

² P.E. SCHRAMM, *Das Herrscherbild In der Kunst des frühen Mittelalters*, w: *Vorträge der Bibliothek Warburg*, Berlin Leipzig 1922-1923, s. 145-224; TENZE, *Kaiser, Rom and Renovatio*, Bd. I-II, Leipzig 1929.

³ P.E. SCHRAMM, *Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit*, Teil 1: *Bis zum Mitte des 12. Jahrhunderts (751-1152)*, Leipzig 1928, passim 2. Aufl., München 1983, passim.

⁴ P.E. SCHRAMM, *Die Kaiser aus sächsischen Hause im Lichte der Staatssymbolik*, w: *Festschrift zur Jahrtausendfeier der Kaiserkrönung Ottos des Großen*, Teil 1: *Festbericht, Vorträge, Abhandlungen*, Graz Köln 1962, s. 31-52; P.E. SCHRAMM, *Das Alte und Neue Testament in der Staatslehre des Mittelalters*, w: *La Bibbia nell'alto medioevo*, Spoleto 1963, s. 229-255.

Piotr Skubiszewski w obszernym szkicu podjął temat przedstawień władców w sztuce ottońskiej. Dokładnie przeanalizował przedstawienia władców dynastii saskiej – Ottona II w *Registrum gregorii*, Ottona III w ewangeliarzu oprawionym w kodeksie z dziełem Józefa Flawiusza, Ottona III w tzw. ewangeliarzu Ottona III oraz Ottona III w ewangeliarzu akwizgrańskim. Przeprowadził interpretację przedstawień w kontekście koncepcji władzy oraz w kontekście aktualnych wydarzeń⁵.

Henry Mayr-Harting w monografii ottońskiego malarstwa książkowego dokonał analiz i interpretował wszystkie wymienione miniatury. Przedstawienie wywyższonego i usytuowanego między ziemią i niebem Ottona III odczytuje, idąc za poglądami Ernsta Kantorowicza, widzi jako człowieczeństwo w porządku natury i nadprzyrodzoność w porządku łaski. Miniatura ta, według autora, wpisuje się w ideę władzy doczesnej, skoncentrowanej na Chrystusie. W postaci cesarza w Ewangeliarzu Ottona III dostrzega przede wszystkim ideę *renovatio Imperii romani*⁶.

Wolfgang Christian Schneider w swoim artykule, poświęconym wizerunkowi Ottona III, przeanalizował miniatury z przedstawieniem cesarza Ottona III – miniatura z *Registrum Gregorii* oraz dwie miniatury z Ewangeliarza w rękopisie z tekstem Józefa Flawiusza z Reichenau. Skupił się przede wszystkim na dwóch aspektach tego przedstawienia – *representatio* oraz *procesio*. Poddał również dogłębnej analizie miniaturę z przedstawieniem cesarza na tronie i w mandorli, znajdującą się w ewangeliarzu akwizgrańskim. Odczytał on cesarza, łączącego niebo i ziemię i okrytego Słowem Bożym, jako pomazańca określonego mianem *Christus Domini*. Przywołał również obraz koronacji Ottona z Apokalipsy bamberskiej (Bamberg, Staatsbibliothek, Bibl. 140 fol, 59v-60r)⁷.

Ludger Körntgen opublikował obszerne studium dotyczące przedstawienia postaci cesarza w ottońskiej historiografii i ottońskim malarstwie. Poświęcił wiele uwagi przedstawieniu Ottona III w Ewangeliarzu Liutara, rozpoznając banderolę okrywającą klatkę piersiową cesarza jako zwój z tekstem Ewangelii. Osadził wizerunki cesarzy w kontekście liturgicznym oraz ukazał relacje przedstawienia

⁵ P. SKUBISZEWSKI, *W służbie cesarza, w służbie króla. Temat władzy sztuce ottońskiej*, w: *Funkcja dzieła sztuki: materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Szczecin, listopad 1970*, Warszawa 1972, s. 17-72.

⁶ H. MAYR-HARTING, *Ottoman book illumination. Part one Part two*, London 1999, passim.

⁷ W.CH. SCHNEIDER, *Imperator Augustus und Christomimetes: Das Selbstbild Ottos III in der Buchmalerei*, w: *Europas Mitte 1000: Handbuch zur Ausstellung*, Bd. II, hrsg. von A. Wieczorek und H.-M. Hinz–Stuttgart 2000, s. 798-086.

cesarza w kontekście przedstawienia Chrystusa. Cesarz bowiem miał stać się odbiciem Chrystusa⁸.

Hagen Keller przeanalizował wizerunki cesarzy ottońskich na pieczęciach, ich przemiany i znaczenie. Odczytał w tych wizerunkach „*imitatio Imperii*” i zauważył ich oddziaływanie⁹.

Ludger Körntgen w swoim studium sformułował pojęcie *królewskiego kapłaństwa*, które miało określić nadprzyrodzoną pozycję władcy. Poddał je krytycznej analizie. Przeanalizował wizerunki władców i przypisał im funkcję reprezentacji fundatora księgi, ujawnienia władcy upodobnionego do Chrystusa oraz ukazania go jako przedmiotu uświęcającego działania boskiego. Analizując atrybuty przedstawień – stulę, włócznię i koronę, odczytał w wizerunkach nie tyle kapłański charakter cesarza, ile osobę adresata zbawienia. Dylemat co do kapłańskiego charakteru władcy rozwiązał, posługując się biblijną typologią. W tej typologii typami, czyli prefiguracjami, były osoby kapłana i króla. Te starotestamentalne postaci zostały bowiem odczytane jako prefiguracje Mesjasza. W obszarze ottońskim zostało według niego dokonane rozróżnienie między postacią cesarza, który jest zdaniem autora typem Chrystusa, i postacią kapłana, który również pełni funkcję typologiczną w stosunku do Chrystusa¹⁰.

Hagen Keller, w artykule opublikowanym w kontekście wystawy poświęconej dziełu biskupa Meinwerka z Paderborn, poddał ocenie relacje między postacią władcy a biskupami, analizując miniatury z Ewangeliarza Liutara oraz sakramentarza królewskiego. Uwypuklił znaczenie określenia *imperator vicarius Christi, episcopi – vicarii apostolorum*. Jego punktem odniesienia dla interpretacji sakralności postaci cesarza w miniaturze akwizgrańskiej są stwierdzenia i opis sakralności władcy w kronice Thietmara z Merseburga¹¹.

Eric Palazzo w swoim studium na temat związków liturgii i życia społecznego w wiekach średnich podkreślił rolę Ottona III w kształtowaniu kultu epoki oraz uwypuklił rolę polityczną i kulturową, jaką odgrywała koronacja. Podniósł

⁸ L. KÖRNTGEN, *Königsherrschaft und Gottes Gnade: zu Kontext und Funktion sakraler Vorstellungen in Historiographie und Bildzeugnissen der ottonisch-frühsalischen Zeit*, Berlin 2001, s. 161-435.

⁹ H. KELLER, *Das neue Bild des Herrschers: zum Wandel der „Herrschaftsrepräsentation“ unter Otto dem Großen*, w: *Ottische Neuanfänge: Symposion zur Ausstellung „Otto der Grosse, Magdeburg und Europa“*, hrsg. von B. Scheidmüller und S. Weinfurter, Mainz am Rhein 2001, s. 189-211.

¹⁰ L. KÖRNTGEN, *König und Priester: Das sakrale Königtum der Ottonen: zwischen Herrschaftstheologie, Herrschaftspraxis und Heilsorge*, w: *Die Ottonen: Kunst-Architektur-Geschichte*, hrsg. von K.G. Bauchner J. Cremer und M. Imhof, Petersberg 2002, s. 51-61.

¹¹ H. KELLER, *„Der König bat und befahl“: über die Einsetzung der Bischöfe in ottonischen-frühsalischen Reich*, w: *Für Königtum und Himmelreich: 1000 Jahre Bischof Meinwerk von Paderborn*, Paderborn 2009, s. 41-42.

oparcie typu władcy na modelu chrystologicznym, zestawiając pojęcia *rex* i *sacerdos*. Według niego władca na tyle jest upodabniany do Chrystusa, na ile otrzymuje cechy kapłańskie przez namaszczenie¹².

Wszyscy ci autorzy wnieśli znaczący wkład w rozpoznanie treści miniatur, które są przedmiotem naszych badań, jednakże istnieje jeszcze wiele luk poznawczych, jawią się również wątpliwości, które skłaniają do pochylenia się nad zasobem głębokich treści tych obrazów.

WŁADCA – POMAZANIEC DYNASTII OTTONSKIEJ I JEGO OBRAZ U SZCZYTU POTĘGI

Miniatura na karcie *Registrum Gregorii* (Chantilly, Musée Condé, MS 14 karta wyłączona) z lat 983-985 przedstawia cesarza Ottona II zasiadającego na tronie z podnóżkiem usytuowanym pod cyborium (il. 1)¹³. Władca ubrany jest w tunikę i palium spięte na ramieniu fibułą. Jego głowę zdobi czworograniasta korona. Posługuje się atrybutami – wysokim berłem oraz sferą z krzyżem. Jego pozycja (spoczywa na tronie z poduszką, usytuowanie pod baldachimem) i cyborium ujawniają jego najwyższą rangę, moc władzy i blask panowania. Towarzyszą mu po obu stronach cztery kobiece postacie alegoryczne. Są to *Germania*, *Francia*, *Italia* i *Alamannia*. Przynoszą one cesarzowi w darze złote kule – *aurum coronarium*, czyli symbol darów, które przedstawiciele prowincji, wspólnot, ziem ofiarowywali imperatorowi jako znak uznania jego władzy. Sytuacja, która jest przedstawiona (pełny zestaw insygniów, usytuowanie pod baldachimem, hołd prowincji) wydaje się ujawniać etap końcowy celebracji konsekracyjnej Ottona II. Cesarz stał się osobą centralną, ku której kierowana jest uwaga i działanie podmiotów społecznych.

Rola i pozycja cesarza podkreślone są jeszcze mocniej w dwóch sąsiadujących miniaturach w ewangeliarzu Ottona III z lat 998-1001 (Monachium, Bayerisches Staatsbibliothek, Clm. 4453) (il. 3)¹⁴. Na karcie 24r przedstawiony jest Otton III, zasiadający na tronie z poduszką i tkaniną zakrywającą zaplecek. Tunika, spięte

¹² E. PALAZZO, *Liturgie et société au Moyen Âge*, Paris 2000, s. 202-212

¹³ H. MAYR-HARTING, *Ottonian book illumination. Part two: books*, London, 1999, s. 62-63; W.CH. SCHNEIDER, *Imperator Augustus und Christomimetes: Das Selbstbild Ottos III. in der Buchmalerei*, w: *Europas Mitte um 1000*, Bd. II, von A. Wiczorek und H.-M. Hintz, Stuttgart 2000, s. 798-799, il. 514.

¹⁴ H. MAYR-HARTING, *Ottonian book illumination. Part one: themes*, London 1999, s. 158-159, il. XX, XXI.

fibulą palium, graniasta korona, wysokie berło oraz sfera z krzyżem stanowią niezbędny zestaw atrybutów, definiujący godność i blask urzędu cesarskiego. Baldachim, pod którym zasiada władca, sytuuje go w sferze sakralnej. Jednakże nową jakość wprowadzają postacie towarzyszące cesarzowi. Po prawej stronie stoi dwóch duchownych w albach i ornatach trzymających księgi. Nałożone na ornaty paliusze określają ich jako arcybiskupów metropolitów. Po lewej stronie stoi dwóch uzbrojonych wojowników. Jeden z nich dzierży miecz w pochwie, drugi – włócznię i tarczę. Usytuowanie i relacja w stosunku do cesarza obu tych kategorii osób mówi, iż Otton III zajmuje pozycję nadrzędną w stosunku do Kościoła i do państwa.

Na sąsiedniej stronie (23v) przedstawione są cztery alegoryczne postacie kobiece. Są to *Roma*, *Galia*, *Germania* i *Sclavinia*. Postępują one w uroczystej procesji, niosąc *aurum coronarium*, dary symbolizujące hołd składany przez prowincje. Ta procesja i złożenie darów ma symbolizować uznanie zwierzchności cesarskiej i podporządkowania prowincji cesarzowi.

Bardzo zbliżone przedstawienia znajdują się na dwóch kartach – 0v, 1r, należących do ewangeliarza zszytego w kodeksie wraz dziełami Józefa Flawiusza z lat 996-1000 (Bamberg, Staatsbibliothek, Class. 79) (il. 4)¹⁵. Otton III zasiada na tronie pod cyborium w otoczeniu dwóch metropolitów i dwóch uzbrojonych arystokratów. Zmierza ku niemu procesja czterech personifikacji z *aurum coronarium*.

Jednak najbardziej bogatym w treść jest miniatura w ewangeliarzu Ottona III z Aachen (Aachen, Domschatz) 16r z około roku 1000¹⁶ (il. 2). Cesarz zasiadający na tronie z podnóżkiem znajduje się w górnej części karty. Jego podnózek podtrzymuje skulona alegoryczna postać – Ziemia. Sama postać cesarza otoczona jest mandorlą. Flankują ją cztery zwierzęta apokaliptyczne. Przytrzymują one rozwinięty zwój, który spoczywa na klatce piersiowej cesarza. Napis w obramieniu na sąsiedniej karcie głosi: *Hoc Auguste libro/tibi cor Deus indult Otto/Quem de Liuthario te/suscepisse memento*. Powyżej górnego krańca mandorli ręka Boża (*manus Dei*) w medalionie dotyka głowy cesarza. Tronujący władca jest więc usytuowany między niebem i ziemią. Zadziwiające jest to, iż asymiluje on atrybuty Chrystusa. Są nimi tron z poduszką, podnózek, sfera, czyli jabłko. Jednakże dwa atrybuty wprowadzają nową sytuację. Tymi atrybutami są mandorla i cztery

¹⁵ Tamże, s. 206.

¹⁶ Tamże, s. 59-61, il. 29; part two, s. 157-179; W.H. SCHNEIDER, *Imperator Augustus Und Christomimetes*, s. 803.

zwierzęta apokaliptyczne. Dotychczas te elementy przysługiwały jedynie Chrystusowi. Przypisanie ich władcy świadczy o zmianie jego kwalifikacji. Jego nową charakterystykę określa termin *chromimetes*, czyli *Upodobniony do Chrystusa*. Według sąsiadującej z miniaturą cytowanej powyżej inskrypcji Bóg słowem okrywa serce Ottona. Lutgher Körntgen podkreśla, że tekst ten nie jest panegirkiem, lecz ma charakter modlitwy wstawienniczej. Cesarz jest osobą, za którą zanoszona jest modlitwa o jego uświęcenie¹⁷.

Jako taki stoi powyżej dwóch kategorii ludzi, które są reprezentowane przez dwóch arcybiskupów metropolitów i dwóch uzbrojonych w tarcze i włócznie świeckich dostojników. Są to książęta (*Herzoge*). Wolfgang Christian Schneider rozpoznaje w arcybiskupach przedstawicieli prowincji kościelnych, a w książętach – przedstawicieli ziem¹⁸. Powyżej metropolitów i książąt, po obu stronach cesarza na wysokości podnóżka, stoją dwie świeckie osoby, odziane w tuniki i płaszcze oraz noszące korony. Ważne jest, że niosą one na swych włóczniach chorągwie, rozpoznawalne jako chorągwie lenne. Są to więc podporządkowani cesarzowi lennicy. Schneider rozpoznaje w nich osoby królewskie¹⁹. Ukształtowany na wzór Chrystusa cesarz ma zwierzchnią władzę zarówno nad państwem, jak i nad Kościołem.

Co było źródłem i początkiem wyróżnienia i wywyższenia cesarza, uwznioślenia jego misji i godności, która wyrażona jest zarówno w pozycji cesarza zasiadającego na poziomie Salwatora oraz w jego charakterystykach, które są wyrażone przez pojęcia *unctio* i *coronatio*? Aby na to pytanie odpowiedzieć, należy najpierw sięgnąć do początków tego sposobu traktowania władzy.

KAROLIŃSKIE PRELUDIUM

Capella palatina w Akwizgranie dyspozycją wnętrza ujawnia miejsce i rolę władcy, który był jej użytkownikiem²⁰. Oktagonalna, centralna kaplica z obejściem, artykułowana potężnymi filarami na narożach, wywodząca się z formy kościoła San Vitale w Rawennie, wznosiła się na trzech kondygnacjach. W kon-

¹⁷ L. KÖRNTGEN, *König und Priester*, s. 56.

¹⁸ W.H. SCHNEIDER, *Imperator Augustus und Chromimetes*, s. 803.

¹⁹ Tamże.

²⁰ P. SKUBISZEWSKI, *Sztuka Europy łacińskiej od VI do IX wieku*, Lublin 2001, 210-211; H.H. THIES, *“Progressi” tecnici ed evoluzione dei sistemi strutturali negli edifice di culto (secoli VI-XVI)*, w: *Arte medievle nel contesto 300-1300: funzioni iconografia tecniche*, a cura di P. Piva, Milano 2006, s. 31-32.

dygnacji pierwszej, w przyziemiu, naprzeciwko wejścia, był ołtarz dedykowany Pannie Maryi. Empora drugiej kondygnacji była przestrzenią, która służyła władcy uczestniczącemu w liturgii. Jego tron usytuowany był na emporze w najbardziej na zachód wysuniętej części oktagonu. Na tym samym poziomie, po przeciwległej stronie od wschodu znajdował się ołtarz Salwatora. Zasiadający na tronie cesarz miał wgląd również na ołtarz dedykowany Pannie Maryi, stojący w obejściu w wysuniętym na wschód boku oktagonu w przyziemiu. W głębi prezbiterium znajdował się ołtarz poświęcony św. Piotrowi. Miejsce, w którym cesarz uczestniczy w liturgii, znajdowało się na tym samym poziomie co ołtarz Salwatora²¹. Miało to wielorakie konsekwencje dla rozumienia roli władcy. Znajdował się on w sferze anielskiej, a jednocześnie stał w postawie uniżenia przed Chrystusem, który króluje na kopule w sferze najwyższej, otoczony apokaliptycznymi Starcami²². Obecna mozaika na kopule pochodzi z końca XIX w., jednakże świadectwa z 1620 i z 1699 r. potwierdzają istnienie mozaiki bliskiej czasowi powstania kaplicy²³. Przedstawiała ona Chrystusa tronującego w kontekście apokaliptycznego nabożeństwa niebieskiego (Ap 4-5). Wszystkie powyżej opisane relacje przestrzenne, łączące władcę z miejscami i dziełami dedykowanymi osobom ze sfery nadprzyrodzonej, ujawniają jego relacje duchowe ze świętymi osobami. Pozycja Karola Wielkiego w strukturze przestrzennej kaplicy pałacowej ujawniała jego miejsce w strukturze wszechświata i wywyższała go ponad rzeczywistość ziemską.

Podobne wywyższenie władcy obserwujemy w miniaturze Biblii Viviana (Paryż, Bibliothèque Nationale, MS lat 1, 423r). Karol Łysy odziany w uroczysty płaszcz, dzierżący długie berło, noszący koronę, zasiada na tronie z podnóżkiem. Tron ten znajduje się w sferze obłoków. Przestrzeń, w której się znajduje, jest oznaczona podwieszoną tkaniną, tworzącą baldachim. Ponad baldachimem z niebios wyłania się *dextera dei*, pomiędzy dwiema wiszącymi lampami. W obu nadłuczach arkady z obłoków wyłaniają się dwie kobiece postacie trzymające korony²⁴.

²¹ C. HEITZ, *L'architecture religieuse carolingienne: les formes et leurs fonctions*, Paris 1980, s. 77.

²² Tamże, s. 74.

²³ H. SCHITZLER, *Das Kuppelmosaik der Aachener Pfalzkapelle*, „Aachener Kunstblätter“ 29(1964), s. 17-44; H. SCHRADER, *Zum Kuppelmosaik der Pfalzkapelle und zum Theodereich-Denkmal in Aachen*, „Aachener Kunstblätter“ 30 (1965), s. 25-37.

²⁴ P. SKUBISZEWSKI, *Malarstwo karolińskie i przedromańskie*, Warszawa 1973, s. 48-49; TENZE, *Sztuka Europy łacińskiej*, s. 251.

Miejsce Karola Łysego, jego poza oraz atrybuty zbliżają go do pozycji Chrystusa w majestacie. Jego rangę podkreśla ustawiona w półkolu grupa duchownych, uczestników aktu dedykacji księgi. Stoją oni w kręgu, w strefie dolnej przedstawienia. Źródłem wywyższenia władcy są dwa akty. Pierwszego z nich dokonuje *manus dei*, z której spływają promienie. Wydaje się ona spełniać funkcję *unctio*. Jest to mające starotestamentowe, źródło wyróżnienia człowieka wybranego przez Boga do wykonania misji kapłańskiej, prorockiej lub królewskiej. Drugiego aktu dokonują postaci kobiece. Zwracają się ku niemu, trzymając w rękach korony ofiarowane Karolowi. Ten gest, mający źródła w antyku rzymskim, oznacza hołd złożony pomazańcowi. Wręczenie wieńca i nałożenie go było aktem wyróżnienia osoby, w szczególności imperatora. Pomazaniec jest obdarzoną godnością osobą, której nadana jest misja.

POZYCJA KONSEKROWANEGO KRÓLA I CESARZA W MYŚLI TEOLOGICZNO-POLITYCZNEJ EPOKI

Pytanie o źródła wywyższenia cesarza, karolińskiego i ottońskiego, odsyła nas do teologii politycznej, która formułowała doktrynę cesarskiej konsekracji i cesarskiej pozycji. Hinkmar z Reims, propagator namaszczenia jako integralnego aktu koronacji, pisał w swoim dziele *De regis persona et regio ministerio*, że król, którego władza wywodzi się od Boga, jest namaszczony na rządzenie łaską Ducha Świętego. Porównuje królewskie namaszczenie do namaszczenia kapłanów, starotestamentowych królów i proroków oraz męczenników²⁵. Wcześniej jeszcze Smaragdus wyszczególniał trzy cechy władcy. Jest on mianowicie powołany przez Boga, namaszczony przez Niego krzyżem i ustanowiony synem²⁶. Namaszczenie stawało się symbolem boskiego wybrania i przemiany władcy w nowego człowieka, który od tej chwili stawał się *vicarius Christi* i *Christus Domini*²⁷.

Bóg ustanawia go władcą ludzkości oraz dziedzicem Chrystusa. Namaszczenie krzyżem powtarza namaszczenie Chrystusa przez Ducha Świętego. Chrześcijański cesarz ma chronić wspólnotę wierzących i wykorzeniać wszelkie zło, ponieważ jest zastępcą Chrystusa na ziemi.

²⁵ HINCMARUS RHEMENSIS, *De regis persona et region ministerio*, PL CXXV, 833-856.

²⁶ SMARAGDUS S. MICHAELIS, *Via regia*, PL CII, 933.

²⁷ H.H. ANTON, *Salbung*, w: *Lexikon des Mittelalters*, vol. VII, Stuttgart-Weimar 1999, kol. 1291.

Alkuin twierdził, że władza, potęga i mądrość została dana władcy, aby prowadził ludzi do zbawienia. Ma on rządzić poddanymi w prawdziwej religii²⁸. Twierdził też, że nie można mu przypisać charakteru wikariusza Chrystusa; tym wikariuszem określał jedynie św. Piotra²⁹.

Thietmar z Merseburga w swojej kronice przyznawał prawo do mianowania pasterzy jedynie cesarzom i królom. Mówił to w kontekście nadzwyczajnego uprawnienia do mianowania biskupów, jakie miał bawarski książę Arnulf. Thietmar wyrażał pogląd, iż byłoby rzeczą niewłaściwą, gdyby biskupi, a więc ci, których Chrystus uczynił książętami tej ziemi, podlegali komuś niższemu niż cesarz. On bowiem na wzór samego Chrystusa i na mocy namaszczenia i koronacji przewyższa godnością wszystkich śmiertelników³⁰.

Wyżej zrelacjonowane poglądy pozwalają na scharakteryzowanie chrześcijańskiego władcy. Jest on osobą, której urząd i charyzmat pochodzą od Boga. Jego władza ma charakter religijny. Jest on pomazańcem Bożym, czyli osobą, która otrzymuje określony dar do spełnienia swej misji i tym samym jest pomazańcem Pańskim – *christus Domini*. Jako taki jest on upodobniony do Chrystusa, jest kształtowany na wzór Chrystusa, a niekiedy jest uważany za zastępcę Chrystusa na ziemi – *vicarius Christi*. Refleksy tych poglądów można obserwować w wyżej analizowanych przedstawieniach władców pochodzących z epoki ottońskiej.

Oba akty – *coronatio* i *unctio* – były w myśli teologiczno-politycznej ustanowieniem osoby charyzmatycznej, która otrzymuje pomoc do spełnienia zdania władania ludem chrześcijańskim i opieki nad Kościołem. W świetle zarówno analizowanych miniatur, jak i zrelacjonowanych poglądów wyłaniają się dwa ważne aspekty cesarza jako charyzmatyka. Pierwszym z nich jest uwewnętrznienie daru wyrażane poprzez obecność Ducha Świętego oraz umieszczenie słowa Bożego w sercu cesarza. Drugim aspektem jest upodobnienie do Chrystusa. Określenie *vicarius Christi* oraz usytuowanie cesarza w mandorli wyraża dążenie do nadania cesarzowi niektórych rysów Chrystusa. W konsekwencji staje się on obrazem Salwatora.

Najwyższa pozycja cesarza jako osoby obdarzonej charyzmatem sytuuje się w ciągu rozwojowym idei podwójnej osoby króla. Idea ta została przedstawiona

²⁸ ALBINUS FLACCUS [ALKUIN], *De fidae sanctae ei individuae trinitatis libri tres*, PL CI, 11-12(703).

²⁹ ALBINUS FLACCUS [ALKUIN], *Orationes ad Deum et apostolos*. PL CI, 1167.

³⁰ *Kronika Thietmara [księga I, 26]*, tłum., wstęp i przypisy M. Z. Jedlicki, Kraków 2002, s. 16.

w znakomitym studium Ernsta Kantorowicza³¹. Na uwagę zasługują dwie interpretacje tego autora.

Pierwszą z nich jest odczytanie miniatury przedstawiającej Ottona III w ewangeliarzu z Aachen. Autor określa cesarza jako osobę rozpiętą między niebem i ziemią. Jego pozycja jest podobna do pozycji Chrystusa. Tkanina rozciągnięta na wysokości klatki piersiowej jest zasłoną tabernakulum. Oddziela ona ziemię od nieba, sugerując, że władca, gigant na wzór Chrystusa, ogarnia sferę ziemską i niebieską, przyrodzoną i nadprzyrodzoną. Ta dwoistość natur została wyrażona w zdaniu: *pedes in terra caput in coelum*³².

Druga jest interpretacją tekstów Anonima z Normandii. Jeden z jego traktatów nosi tytuł *De consecratione pontificum et regum*. Autor rozpoznaje w królu podwójną osobę – jedna z nich pochodzi z natury, druga z łaski. Pierwsza z osób jest podobna wszystkim ludziom, druga natomiast ze względu na nadprzyrodzoną i moc konsekracji góruje nad zwykłym człowiekiem³³.

LITURGIA KONSEKRACYJNA JAKO ŹRÓDŁO GODNOŚCI, POZYCJI I MISJI CESARZA

Jednakże zarówno analiza początków karolińskich, jak i analiza poglądów teologiczno-politycznych nie przynoszą odpowiedzi na pytanie o głęboką treść przedstawień cesarskich. Aby odczytać te treści, należy je usytuować w dwóch kontekstach. Pierwszym kontekstem jest liturgia, a w szczególności liturgia konsekracji królewskiej. Aktowi koronacji poświęcony jest artykuł Joachim Otto³⁴. Autor skupia się on na genezie tego aktu. Zadaje sobie pytanie, czy tkwi ona w zmianie dynastii w 919 r. oraz wyniesieniu Henryka I. Analizując źródła, wyraża wątpliwości, czy miało miejsce namaszczenie i koronacja pierwszego króla z tej dynastii. Drugim kontekstem jest księga, w której znajduje się miniatura i jej treść.

Opis koronacji królewskiej przynosi *Le pontifical romano-germanique*. Pod tym tytułem należy rozumieć wydaną w 1966 r. – krytyczną kompilację, zestawienie

³¹ E.H. KANTOROWICZ, *The King's two Bodies: A Study In Medieval political Theology*, Princeton 1957; polski przekład: E. KANTOROWICZ, *Dwa ciała króla: studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, tłum. M. Michalski i A. Krawiec, Warszawa 2007, passim.

³² E.H. KANTOROWICZ, *Dwa ciała króla: studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, s. 51-65.

³³ Tamże, s. 36-51.

³⁴ J. OTTO, *Kronen und Krönungen in frühottonischen Zeit*, w: *Ottonische Neuanfänge: Symposium zur Ausstellung „Otto der Große, Magdeburg und Europa“*, hrsg. von B. Scheidmüller und S. Weinfurterm, Mainz am Rhein 2001, s. 179-189.

i porównanie ośmiu pontyfikałów pochodzących z różnych ośrodków z X w. i przechowywanych w różnych bibliotekach. Teksty wydają się współczesne lub wcześniejsze w stosunku do naszych przedstawień, jednak dokumentują one i kodyfikują zapewne wydarzenia liturgiczne, jakie miały miejsce podczas poprzednich koronacji. Cirille Vogel i Reinhard Elze zestawili teksty pontyfikałów pochodzące z różnych rękopisów i dokonali ich krytycznej publikacji³⁵. To zestawienie pozwala nam prześledzić przebieg liturgii. Opis konsekracji królewskiej jest zatytułowany *Incipit ordo ad regem benedicendo quando novus a clero et populo sublimatus in regno (Le pontifical romano-germanique, LXXII, 1-28)*. Przebieg celebracji jest następujący: po wyjściu z komnaty monarcha szedł w procesji w otoczeniu biskupów. Pochodowi towarzyszyły stosowne oracje. Po przybyciu do prezbiterium kandydat składał płaszcz i broń oraz zbliżał się do stopni ołtarza. Tam dokonywał prostracji na czas śpiewania Litanii do Wszystkich Świętych. Po zakończeniu litanii i powstaniu kandydata celebrans – arcybiskup metropolita zadawał mu pytanie, czy chce rządzić i bronić podległy sobie lud i Kościół według zwyczaju ojców. Po uzyskaniu pozytywnej odpowiedzi zwracał się z pytaniem do ludu, czy lud chce takiego księcia oraz czy chce mu dochować posłuszeństwa. Lud odpowiadał: „Fiat fiat amen”. Następnie celebrans odmawiał długą i rozbudowaną modlitwę konsekracyjną.

Ta modlitwa składa się z trzech części, a każda z nich ma charakter upraszający oraz anamnetyczny. Celebrans uprasza błogosławieństwa dla króla oraz wspomina starotestamentowe postacie władców, ich wybór dokonany przez YHVH oraz dzieła dokonane przez Boga na ich rzecz. W pierwszej części wspomniani są: Abraham, Mojżesz, Jozue, Dawid i Salomon. W części drugiej wzmiankowani są: Abraham, Mojżesz, Jozue, Gedeon, Samuel, Dawid, Salomon. Pełna treść modlitwy ujawnia, że są to osoby wybrane i wzorcze. W ich życiu i działaniu ukazała się bowiem pomoc Boża, udzielona osobie ludzkiej oraz boskie działanie w ludzkiej historii. Podobnie też ma się ona ukazać w życiu konsekrowanego króla. Po trzyczęściowej modlitwie następował obrzęd namaszczenia. Konsekrator namaszczał głowę, klatkę piersiową, ramiona (łopatki) oraz oba wiązania stawów ramion. Po namaszczeniu następowała dalsza część modlitwy konsekracyjnej. Jej treścią było uproszenie darów dla króla, aby mógł spełniać swe zadanie, a także prośba o Ducha Świętego oraz o rozpalenie poprzez to namaszczenie ognia miłości w jego sercu. Namaszczenie to porównane jest do

³⁵ C. VOGEL, R. ELZE, *Le Pontifical romano-germanique du dixième siècle. Le texte I*, Città del Vaticano 1963, s. 246-261.

namaszczenia królów, kapłanów i proroków. W kolejnej części jako osoby namaszczone przytoczeni są prorocy i królowie. Dokonano tutaj porównania wylania za pośrednictwem oleju błogosławieństwa na króla, które miało przeniknąć do jego serca, z wylaniem Ducha Świętego na Chrystusa przez Ojca. Jest to interioryzacja darów duchowych, niezwykle ważna w tym akcie liturgicznym. Celebrans bowiem prosi, aby tak jak konsekrowany otrzymuje dar widzialny i dotykalny, tak otrzymał również dary niewidzialne, które zostaną zdeponowane w jego sercu.

Po zakończeniu modlitwy konsekracyjnej następowało wręczenie insygniów, któremu towarzyszyły stosowne modlitwy. Wyrażały one symbolikę owych przedmiotów i związane z nimi zadania króla. Konsekrowany otrzymywał miecz, płaszcz, naramienniki, berło i laskę, a na końcu koronę. Wszystkie obrzędy kończyło uroczyste błogosławieństwo, następnie król poprzez chór kościoła był wprowadzony na tron. Odpowiednia modlitwa towarzysząca zawierała istotne stwierdzenie. Była tam mianowicie prośba, aby Chrystus, pośrednik między Bogiem i człowiekiem, zatwierdził panującego na miejscu panowania (na progu królestwa) jako pośrednika między klerem i ludem oraz pozwolił mu ze sobą królować w wieczności. Całość kończył pocałunek pokoju, a konsekrujący metropolita rozpoczynał mszę konsekracyjną.

Wątki te, czytelne w tekście liturgii konsekracji króla, dają wiele wskazań do interpretacji jego postaci w miniaturach. Pierwszym wątkiem jest uwypuklenie namaszczenia jako podstawy konsekracji króla i religijnej sankcji jego władzy. Oczywiście, namaszczenie jest nierozdzielnie związane z rozbudowaną modlitwą konsekracyjną, która jest jego interpretacją. Okazuje się ono aktem centralnym i decydującym. Akt ten jest celebrowany na wzór aktu ustanawiającego starotestamentalnych królów, kapłanów i proroków. Właściwie tekst uwypukla dwa charyzmaty – charyzmat osoby przemawiającej w imieniu Boga i działającej w imieniu Boga, czyli proroka, a takimi byli Abraham, Mojżesz, Jozue, Gedeon, Samuel, oraz charyzmat osoby rządzącej, czyli sędziego, którego uosabia Gedeon, i króla, ujawnionego w osobach Dawida i Salomona. Te dwa charyzmaty są określane jako namaszczone. Owszem, jest wzmiankowany charyzmat kapłański, lecz nie ma mowy o Aaronie.

Obrzędy konsekracji królewskiej i cesarskiej, których teksty opublikowane zostały powyżej, należą do długiej tradycji liturgicznej, mającej swe źródła w już w VII w. Dorobek prawny synodów – hiszpańskiego w roku 672, zachodniofrankijskiego w roku 848, wschodniofrankijskiego w roku 911 czy anglosaskiego w 1. połowie X w. uwydatnia rolę namaszczenia. W dokumentach tych synodów

namaszczenie było postrzegane jako niezbędny akt ustanowienia osoby królem. Jednym z aspektów postrzegania królewskiego namaszczenia było zastąpienie magicznej mocy, jaka otaczała władcę germańskiego, przez moc nadprzyrodzoną, która chroniła go od ataków zła. Jednak coraz bardziej uwidaczniało się źródło namaszczenia, jakim była sakramentalna kompetencja konsekratego – biskupa. Nie była tu żadną miarą obecna idea konwergencji godności kapłana i króla ani zamiar uczynienia króla biskupem. Namaszczenie brało się z obrzędu inicjacji, z pochrzcielonego namaszczenia krzyżmem. Zasadniczą treścią namaszczenia króla było uczynienie niegodnego kandydata nowym człowiekiem oraz uzdolnienie go do noszenia ciężarów władzy. Namaszczenie królewskie należy zawsze odczytywać poprzez pryzmat liturgii chrzcielnej³⁶.

Problem stanowi kwestia szat, jakie przywdziewał koronowany podczas liturgii. Wydaje się, że słusznie zauważył Percy Ernst Schramm, iż szaty cesarza wywodzą się z szat arcykapłańskich Starego Testamentu. Analiza miniatur wskazuje, że stosowano szaty na podobieństwo ubiorów liturgicznych prezbiterów i diakonów. Jednakże szaty nie mogą być kryterium atrybuowania kapłańskości konsekrowanemu cesarzowi. Kwestia ta powinna być przedmiotem dalszych badań.

Z powyższych rozważań wynika, że należy poddać rewizji dotychczasowe przekonanie o współistnieniu kapłańskiego i królewskiego charyzmatu w osobie władcy germańskiego, konsekrowanego w akcie liturgicznym. Podważa to analizy Lutgera Körntgena³⁷. Wyniki badań stoją również w sprzeczności ze stwierdzeniami Erica Palazzo³⁸. Wydaje się, że w sposób najbardziej odpowiedni można określić charyzmat królewski w kulturze ottońskiej jako syntezę cech i zadań starotestamentalnych charyzmatyków – sędziów, proroków i królów.

Istnieje jednak problem relacji między dwoma aktami liturgicznymi postrzeganymi jako fundamentalne w ustanowieniu władcy – króla i cesarza. Są nimi *unctio* i *coronatio*. Namaszczenie władcy ma korzenie starotestamentalne. Na polecenie YHVH Samuel namaścił Saula (1Sam 9, 15-17; 1Sam 10, 1-1) i Dawida (1Sam 11,13). Kapłan Sadok i prorok Natan namaścili Samuela, syna Dawida na króla Izraela (1Krl 1, 38-48). Eliasz otrzymał misję namaszczenia Chazaela na króla Aramu, Jehu na króla Izraela, a Elizeusza na proroka, swego następcę (2Krl 19, 15-17). Elizeusz poleca młodemu prorokowi namaścić Jehu na króla Izraela (2Krl 9, 1-13). Namaszczenie króla następowało z mandatu YHVH

³⁶ J.L. NELSON, *Politics and ritual in Early Medieval Europe*, London 1986, s. 248-252.

³⁷ L. KÖRNTGEN, *König und Priester*, s. 51-61.

³⁸ E. PALAZZO, *Liturgie et société au Moyen Âge*, s. 202-212.

i dokonywane było poprzez Bożego wysłannika – proroka³⁹. W merowińskim królestwie starotestamentowo orientowane namaszczenie stawało się częścią wywyższenia władcy. Od 751 r. było już stosowane *unctio*, bowiem w tym roku Pepin III został namaszczony po raz pierwszy⁴⁰. W roku 754 papież Stefan II namaścił ponownie Pepina, a także jego synów Karola i Karlomana oraz żonę Bertradę w celu potwierdzenia panowania dynastii⁴¹. W latach 768 i 771 otrzymali *unctio* jego następcy⁴². W królestwie zachodniofrankijskim obrzęd ten był powszechnie praktykowany od 848 r.⁴³ Namaszczenie w monarchii ottońskiej było praktykowane, począwszy od aktu konsekracji Ottona I na cesarza w roku 962⁴⁴.

Przypuszczalnie już na przełomie VII i VIII w. pojawiła się koronacja, a w roku 781 Karol i jego synowie Pippin i Ludwik otrzymali królewskie diademy od Hadriana II⁴⁵. Wydarzeniem wzorcowym dla aktu *coronatio* była koronacja Karola Wielkiego. Papież Leon III w dniu Bożego Narodzenia 800 r. w bazylice św. Piotra nałożył Karolowi koronę cesarską. Towarzyszyła temu aklamacja zgromadzonego ludu⁴⁶. Od tej chwili cesarz stawał się opiekunem chrześcijaństwa i jego obrońcą przed zewnętrznymi wrogami i herezją⁴⁷. Znacząca była koronacja cesarska Ludwika Pobożnego w Reims w roku 816⁴⁸.

Również *Le pontifical romano-germanique* publikuje obrzęd koronacji cesarza. Jest to *Ordo romanus ad benedicendo imperatorem quando coronam accipit*. (*Le pontifical romano-germanique*, LXXV). Obrzęd ten miał jasny i logiczny przebieg. Wszystko rozpoczynało się przysięgą przyszłego cesarza. Przed wejściem do kościoła modlitwę nad kandydatem odmawiał biskup Albano. Następowala kolejna modlitwa, już po wejściu do kościoła, którą odmawiał biskup Porto, po czym cesarz spoczywał w geście prostracji, podczas której śpiewana była *Litania do wszystkich świętych*. Następnie biskup Ostii dokonywał namaszczenia

³⁹ H.H. ANTON, *Salbung*, w: *Lexikon des Mittelalters*, vol. VII, Stuttgart–Weimar 1999, kol. 1289.

⁴⁰ Tamże, kol. 1290.

⁴¹ Tamże; R. MCKITTERICK, *Królestwa Karolingów: władza konflikty kultura, 751-987*, Warszawa 2011, s. 68.

⁴² H.H. ANTON, *Salbung*, kol. 1289.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże, kol. 1291; G. ALTHOFF, *Ottonowie: władza królewska bez państwa*, przeł. M. Tycner-Wolińska, Warszawa 2009, s. 88.

⁴⁵ K. SCHNITH, *Krönung*, w: *Lexikon des Mittelalters*, vol. V, Stuttgart–Weimar, 1999, kol. 1548.

⁴⁶ J. FLECKENSTEIN, *Karl(I) der Große*, w: *Lexikon des Mittelalters*, vol. V, kol. 960; R. MCKITTERICK, *Królestwa Karolingów*, s. 93-94.

⁴⁷ K. SCHNITH, *Krönung*, kol. 1548.

⁴⁸ Tamże.

oraz odmawiał modlitwę. Na koniec biskup rzymski (*pontifex*) nakładał kandydatowi koronę. Analiza tego obrzędu wykazuje harmonię namaszczenia (*unctio*) i koronacji (*coronatio*), chociaż tutaj nałożenie korony przez papieża miało dużo większe znaczenie niż wmontowana w przekazanie insygniów koronacja królewska.

W obliczu przeanalizowanych faktów należy postawić pytanie: co było fundamentalnym aktem ustanawiającym władcę jako osobę konsekrowaną? Zasadniczy rdzeń odpowiedzi niesie w sobie liturgia konsekracyjna króla, opisana w tekstach pontyfikałów. W świetle tej liturgii centralnym, fundamentalnym aktem ustanawiającym króla i czyniącym go osobą poświęconą Bogu jest namaszczenie – *unctio*, wpisane w kontekst rozbudowanej i bogatej w treść modlitwy konsekracyjnej. Akt ten czyni wybraną osobę jednostką wyłączoną z rzeczywistości ziemskiej, a jednocześnie desygnowaną do sprawowania doczesnej władzy państwowej i opieki nad Kościołem. Koronacja jest natomiast obrzędem następującym w logicznej konsekwencji namaszczenia, podporządkowanym mu i włączonym w serię obrzędów wyjaśniających. Mają one na celu przekazanie insygniów władzy, a przez okazanie posiadania tych insygniów zakomunikowanie istoty i roli ich posiadacza. Każde z insygniów jest bowiem interpretowane przez określoną modlitwę.

Ważne dla zrozumienia istoty króla-pomazańca jest odnalezienie jego wzorców osobowych, które zawiera liturgia. W tekście liturgii konsekracyjnej władcy pojawiają się starotestamentowe postacie. Są nimi Abraham, Mojżesz, Jozue, Dawid i Salomon w części pierwszej liturgii oraz Abraham, Mojżesz, Jozue, Gedeon, Samuel, Dawid i Salomon – w części drugiej. Do jakich kategorii osób wybranych przez YHVH można zaliczyć te osoby? Jakie charyzmaty niosły one w sobie? Mojżesz, Jozue i Salomon reprezentują charakter prorocki. Wyraźnie ujawnia się charyzmat królewski Dawida i Salomona. Gedeon – sędzia, zarządzający z woli YHVH ludem i wybawiający go z opresji i niewoli odróżnia się od dwóch wymienionych. Abrahama należy uznać za praojca wierzących i głowę klanu. Nie wszyscy zresztą z wyżej wzmiankowanych i obecnych w tekście liturgii zostali obdarzeni namaszczeniem. Charakterystyczny jest jednak fakt, że nie ma tu śladu charyzmatu kapłańskiego i nie jest wzmiankowany Aaron. Wiele wskazuje na to, iż królewski charyzmat X/XI w. nie miał sztywno przypisanych wzorców, a obecność postaci starotestamentalnych w tekście liturgicznym naznaczona jest bardziej poszukiwaniem niż jednoznacznym przypisaniem.

Brak jest również odniesienia do charyzmatów i posług duchownych, których źródłem jest Nowy Testament – diakona, prezbitera i biskupa⁴⁹. *Le Pontifical romano-germanique* zawiera również teksty, które służą do ich ustanowienia – *De officis VII gradus ysidori capitula* (*Le pontifical romano-germanique* XIV) oraz *Ordo qualiter in romana ecclesia sacri ordine fiunt* (*Le pontifical romano-germanique*, XV), a także *Ordo qualiter in romana ecclesia presbiteri, diaconi vel subdiaconi eligendi sunt* (*Le pontifical romano-germanique*, XVI). Należy do tego dodać święcenia biskupie, które w *Pontificale* mają stosowny tekst: *Ordinatio episcopi* (*Le pontifical romano-germanique*, LXIII). Podstawowym aktem liturgicznej konsekracji było wtedy nałożenie rąk i odpowiednia modlitwa konsekracyjna. Obecność tekstów ordynacji w *Pontificale* wskazuje na istnienie w społecznej i religijnej kulturze obszaru ottońskiego charyzmatu kapłańskiego, który znalazł również swą obrazową reprezentację.

CHARYZMATYCZNA POSTAĆ KAPŁANA
W RELACJI DO CHARYZMATYCZNEJ POSTACI KRÓLA:
ANTYTETYCZNA CZY KOMPLEMENTARNA?

W epoce szczytu znaczenia cesarstwa i w okresie kształtowania obrazu cesarza na wzór Chrystusa pojawiła się nowa tendencja. Równoległe do obrazowania pozycji cesarza jako osoby nadrzędnej w stosunku do Kościoła i do państwa kształtowano wizerunek biskupa. Jednym z pierwszych przedstawień tego rodzaju jest miniatura przedstawiająca Grzegorza Wielkiego w *Registrum Gregorii* 983-985 (Trewir, Stadtbibliothek, MS 171/1626)⁵⁰ (il. 5). Papież Grzegorz zasiada frontalnie na tronie z poduszką i podnóżkiem. Ubrany jest w komplet szat liturgicznych: albę, dalmatykę, ornat i paliusz. Mimo frontalności i hieratyczności uwzględniona została jego aktywność – kładzie on bowiem lewą dłoń na księdze spoczywającej na stojącym opodal pulpicie. W prawej dłoni trzyma zamknięty kodeks, który staje się atrybutem definiującym rolę biskupa jako teologa, intelektualisty i nauczyciela. Tę aktywność uwypukla obecność duchownego-sekretarza, trzymającego tabliczkę i rylec. Jednakże rys intelektualny nie wyczerpuje definicji Grzegorza – biskupa rzymskiego. Tron przysługujący cesarzowi, edikula złożona z kolumnady i środkowej arkady oraz zawieszona nad głową korona zdobiona szlachetnymi kamieniami sytuują Grzegorza na pozycji równej pozycji

⁴⁹ C. VOGEL, R. ELZE, *Le Pontifical romano-germanique du dixième siècle. Le texte I*, s. 12-36.

⁵⁰ H. MAYR-HARTING, *Ottonian book illumination Part one*, s. 30-31, il. 13.

cesarza. Kluczem jednak do zrozumienia charyzmatu jest siedząca na ramionach gołębica. Jest to symbol Ducha Świętego. Jego obecność i wsparcie, określane jako namaszczenie Duchem, są wyróżnikiem kapłana. Cały zespół środków – edikula, tron, korona czynią charyzmat kapłański równy charyzmatowi królewskiemu i cesarskiemu.

Psalterium Egberti (Cividale del Friuli, Museo Archeologico Nazionale, MS CXXXVI) zawiera wiele wizerunków biskupów Trewiru⁵¹. Serie tych wizerunków rozpoczynają dwie miniatury. Pierwsza z nich przedstawia Egberta przyjmującego księgę z rąk mnicha Ruodprehta. Egbert zasiada w pozie pełnej powagi i majestatu na masywnym tronie z poduszką. Ubrany jest w albę, dalmatykę i ornat, a w lewej dłoni dzierży pastorał. W kontraście z nim pozostaje Ruodprecht, który pochylony nieco w postawie szacunku i uniżenia przekazuje dar – księgę. Druga miniatura przedstawia z kolei Egberta wręczającego tym razem księgę św. Piotrowi. Arcybiskup jest pochylony przed apostołem w postawie czci na wzór Ruodprehta. Jednakże sama postać świętego zasiadającego na tronie staje się wzorcem dla majestatycznej, monarchicznej postawy arcybiskupa.

Miniatura w drugim rękopisie Egberta – *Codex Egberti*, 977-993 (Trewir Stadtbibliothek, MS 24)⁵² – przedstawia Egberta zasiadającego na tronie z poduszką. Arcybiskup nosi paliusz i dzierży pastorał. Jego głowa otoczona jest prostokątnym nimbem. Znaczący kontrast skali postaci oddziela arcybiskupa, upodobnionego do cesarza od pomniejszych figurek mnichów – Keraldusa i Heribertusa przekazujących księgi.

W przedstawieniach arcybiskupa Egberta zaadaptowano cały repertuar środków ikonograficznych właściwych dla cesarza – tron z poduszką, frontálną postawę, zestaw uroczystych, ceremonialnych szat. Biskup, który w przedstawieniach cesarza pozostawał osobą podporządkowaną monarsze, w obu księgach ufundowanych przez arcybiskupa Egberta ma rangę równą cesarskiej. Obserwujemy tu proces ujawniania wartości drugiego obok królewskiego charyzmatu – charyzmatu kapłańskiego. Gelazy I podkreślał już wagę i zadania charyzmatu kapłańskiego. Oba charyzmaty – kapłaństwo i królewskość są w stosunku do siebie autonomiczne, jednakże kapłaństwo stoi wyżej niż godność królewska, ponieważ realizuje ono o wiele ważniejszy cel⁵³. Agobard z Lyonu w dziele *De comparatione regimine ecclesiastici et politici* podkreślał, że władza duchowna reprezentuje

⁵¹ H. MAYR-HARTING, *Ottonian book illumination. Part two*, s. 63-69, il. 36-39.

⁵² Tamże, s. 70.

⁵³ M. SCATTOLA, *Teologia polityczna*, Warszawa 2011, s. 56-58.

Boga na ziemi, dlatego może sędzić władzę królewską⁵⁴. Fulgencjusz z Ruspe utrzymywał, że cesarz zajmuje pozycję najwyższą w świecie chrześcijańskim, papież natomiast stoi na szczycie Kościoła⁵⁵. Urząd kapłański jest ważniejszy od urzędu królewskiego. Cesarza bowiem sądzą biskupi, a sami zdają sprawę przed Bogiem⁵⁶.

Charyzmat kapłański otrzymał więc w sztuce ottońskiej wyraźne potwierdzenie i jasny wyraz. Jednocześnie pojawiły się przedstawienia stawiające cesarza w całkowicie odmiennej perspektywie i w nowej relacji do Chrystusa.

WŁADCA – SŁUCHACZ SŁOWA I CHARYZMATYK KSZTAŁTOWANY NA WZÓR CHRYSYUSA

Nasuwa się pytanie: czy wszystkie powyższe analizy upoważniają do jednoznacznego zakwestionowania konglomeratu pojęciowego, jakim określano konsekrowanego króla, czyli *rex et sacerdos*? Wydaje się, że na chwilę obecną i w świetle przytoczonych danych można przyjąć ostrożną hipotezę, która odrzuca ową podwójną nominację. Wiele przeanalizowanych powyżej faktów – liturgicznych, ikonograficznych i prawnych może skłaniać ku przyjęciu tej tezy. Szczegółowe rozeznanie wymaga jednak dalszych badań, które wykraczają poza obszar obecnego opracowania i nie są jego zasadniczym celem. Jest nim, mianowicie, odczytanie głębszego przekazu obrazów.

Jaki przekaz niosą więc te obrazy? Wszystkie cztery analizowane miniatury wywodzą się z liturgii konsekracji królewskiej. Odnoszą się one do momentu, w którym władca, namaszczone i obdarzone insygniami, jest wprowadzany do absydy i zasiada na tronie. Przez ten krótki czas, zanim metropolita-konsekrator nie rozpocznie celebracji mszy, cesarza można uznać za centralną postać i głównego uczestnika liturgii. Moment ten, szczególny i wyjątkowy, ukazuje władcę nie tyle w pełni splendoru, ile raczej w pełni swego charakteru. Miniatury nie są ilustracją tego momentu liturgicznego, lecz są wizualizacją istoty osoby władcy w dwóch wymiarach – wymiarze historyczno-osobistym oraz w wymiarze konsekracyjno-nadprzyrodzonym.

Nie można jednak żadną miarą pominąć kontekstu wszystkich miniatur. Każda z nich wchodzi w skład ewangeliarza – księgi stosowanej w liturgii. Jak więc

⁵⁴ Tamże, s. 64.

⁵⁵ FULGENTIUS RUSPENSIS, *De veritate praedestinationis et gratiae*, PL LXXV, 647.

⁵⁶ Tamże.

można wyjaśnić obecność wizualizacji konsekrowanego władcy na początku tekstu czterech Ewangelii? Przedstawienia te wywodzą się z liturgii, osadzone są w tkance tekstu liturgicznego, i tylko w kontekście liturgii mogą być odczytane.

W sztuce epoki ottońskiej oraz w początkach dynastii salickiej dominuje wyraźny i szeroki nurt treściowy, który przenika różne dziedziny twórczości artystycznej. Jest to sztuka, która koncentruje się na osobie Jezusa Chrystusa. Najważniejszymi przejawami tego dążenia są cykle chrystologiczne. Ewangeliarz akwizgrański, powstały około roku 996 (Aachen, Domschatz), zawiera 21 miniatur ze scenami z życia Chrystusa⁵⁷. *Codex Egberti* – ewangelistarz lat 997-993 (Trewir, Stadtbibliothek, MS 24) zdobiony jest 51 całostronicowymi miniaturami chrystologicznymi⁵⁸. Ewangeliarz Ottona III, 998-1001 (Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 4453) zawiera 29 miniatur chrystologicznych⁵⁹. W ewangelistarzu Henryka II, 1001-1012 (Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4452), znajduje się cykl 23 miniatur chrystologicznych⁶⁰. Centralną postacią wszystkich wyżej wzmiankowanych cykli miniatur jest Chrystus, występujący jako cudotwórca, uzdrowiciel, mistrz. Stanowi on zawsze dominującą postać kompozycji miniatury. Zadaniem miniatury jest skierowanie uwagi właśnie na Niego. Mają one wspomagać kontemplację Zbawiciela.

Jakie więc znaczenie, odnoszące się do kontekstu księgi i zespołów obrazów chrystologicznych mogą nieść omawiane miniatury? Najbardziej prawdopodobne wydają się dwa znaczenia. Pierwsze z nich zawiera rozpoznanie władcy jako uprzywilejowanego i doniosłego słuchacza słowa Bożego. Osoba władcy kieruje uwagę na słowo. Drugie znaczenie związane jest z pierwszym. Jest nim ukształtowanie władcy na wzór Chrystusa. Chrystus, protagonista ewangelii, staje się wtedy najwyższym prawzorem panującego. Należy się tutaj pewne wyjaśnienie. Otóż żaden z przedstawionych władców nie jest prefiguracją Chrystusa. Właściwość figury, prefiguracji czy typu przysługuje jedynie wydarzeniom i osobom starotestamentalnym, i to tylko w odniesieniu do Chrystusa. Monarcha natomiast jest poprzez liturgię upodabniany do Chrystusa i w tym zakresie jest podporządkowany Chrystusowi. Należy więc odrzucić tezę Ludgera Körntgena o królu jako typie Chrystusa (*Rex – Tipus Christi*)⁶¹.

⁵⁷ H. MAYR-HARTING, *Ottonian book illumination. Part one*, s. 57, 69.

⁵⁸ H. MAYR-HARTING, *Ottonian book illumination. Part two*, s. 70-81.

⁵⁹ H. MAYR-HARTING, *Ottonian book illumination. Part one*, s. 157-178.

⁶⁰ Tamże, s. 179-201.

⁶¹ L. KÖRNTGEN, *Das sakrale Königtum der Ottonen*, s. 60-61.

W obliczu tych ustaleń, szczególnie wobec coraz bardziej dominującego nurtu chrystologicznego w kulturze ottońskiej, należy się przyjrzeć miniaturom, które powstały nieco później w stosunku do obrazów, które nie są zasadniczym przedmiotem naszych rozważań. Sakramentarz Henryka II, 1002-1014 (Monachium Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4456), przynosi na karcie 11r dużo mówiące przedstawienie⁶² (il. 6). Całostronicowa miniatura prezentuje Henryka II stojącego w pozie frontальной i hieratycznej, ubranego w strój koronacyjny – tunikę i płaszcz spięty na ramieniu fibulą. Wznosi on ręce w geście oranta, które są podtrzymywane przez świętych Emmerama z Ratyzbony i Udalryka z Augsburga. Cesarz otrzymuje do wzniesionych rąk przekazywane przez aniołów włóczę i miecz. Sama postać Henryka jest monumentalna i przewyższa wzrostem obu świętych. Znajduje się on w sferze świętej, o czym świadczy służba aniołów. Jednakże sfera świętości dzieli się na dwa sektory – górny, w którym znajduje się tronujący Chrystus w mandorli oraz aniołowie wręczający oręż, oraz dolny, gdzie stoi koronowany cesarz i usługujący mu święci. Usytuowanie cesarza w niższej strefie oznacza radykalną zmianę w postrzeganiu i rozumieniu świętości i nadprzyrodzoności władcy. Różnica widoczna jest w stosunku do miniatury w ewangeliarzu z Aachen, gdzie Otto III zajmował najwyższe miejsce w mandorli.

Miniatura z ewangelistarza Henryka II, 1002-1012 (Monachium Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4452), na karcie 2r przedstawia w górnym rejestrze Chrystusa zasiadającego na tronie z poduszką i podnóżkiem⁶³. Zbawiciel – hieratyczny i majestatyczny – dokonuje aktu koronacji Henryka i Kunegundy. Obie postacie małżonków, mimo że przedstawione w strojach koronacyjnych i z atrybutami, są pomniejszone zarówno w stosunku do Chrystusa, jak i w stosunku do protegujących ich apostołów Piotra i Pawła.

Obie miniatury są świadectwem tendencji w postrzeganiu władcy, która pojawiła się wkrótce po roku 1000. Nastąpiło bowiem znaczące przesunięcie centralne i najwyższe miejsce władcy zajął Chrystus. Zasiada on na tronie z poduszką. Jego poza jest frontalna, hieratyczna i wyniosła, a flankujące go, podporządkowane mu osoby podkreślają jego dystans w stosunku do rzeczywistości ziemskiej. Chrystus zajmuje miejsce centralne, wysuwa się na plan pierwszy. Jest to zgodne z ważnym nurtem ikonograficznym sztuki, który można określić jako sztukę skoncentrowaną na Chrystusie. Nastąpiła zasadnicza i wyraźnie dostrzegalna zmiana miejsc. Chrystus zajmuje miejsce zarówno cesarza, jak i biskupa.

⁶² H. MAYR-HARTING, *Ottoman book illumination. Part one*, s. 66-67, il. 35.

⁶³ W.H. SCHNEIDER, *Imperator Augustus und Christomimetes*, s. 807.

PODSUMOWANIE

Przeгляд miniatur pozwala na pewnego rodzaju wnioski. Pierwszym z nich będzie stwierdzenie, że przedstawienie cesarza w majestacie, na tronie z poduszką, pod baldachimem, w otoczeniu świeckich i duchownych nie było jedynym typem ikonograficznym, który wizualizował osobę charyzmatyczną. Owszem, ten typ ikonograficzny ukazywał władcę jako osobę o cechach zarówno przyrodzonych, jak i nadprzyrodzonych. Stał on zarówno ponad państwem (uzbrojeni arystokraci), jak i ponad Kościołem (arcybiskupi metropolici). Jednak tak przedstawiony cesarz nie stawał się pośrednikiem. Był on – wskazuje na to miniatura w ewangeliarzu z Aachen i obecny tam napis – przedmiotem uświęcającego działania Ducha Świętego.

Drugim doniosłym typem ikonograficznym było przedstawienie biskupa w majestacie i splendorze właściwym dla władcy. Biskup zasiadający na tronie jest również osobę konsekrowaną i charyzmatykiem. Jego charyzmat ma genezę w działaniu sakramentalnym. Jest on jednak pośrednikiem między Bogiem i ludźmi. Jego pośrednictwo uwidocznione jest w nauczaniu za natchnieniem Ducha Świętego (Grzegorz Wielki) oraz w przyjmowaniu daru i składaniu go osobie w sferze niebieskiej.

Czy przedstawienie biskupa w majestacie jest antytezą do przedstawienia cesarza? Wydaje się, że nie. Oba przedstawienia – kapłana i cesarza należy traktować jako zjawiska paralelne, a nie antagonistyczne. Należy tym samym zweryfikować przekonanie, iż cesarz w miniatorstwie ottońskim był jedyną dominującą postacią charyzmatyczną. Drugą postacią charyzmatyczną był biskup. Postać ta jest równa co do rangi władcy, a jednocześnie spełnia właściwą tylko dla niej rolę pośrednika.

Jakie funkcje miały te dwa fundamentalne w ikonosferze ottońskiej obrazy? Aby na to pytanie odpowiedzieć, trzeba uwzględnić szerszy kontekst. Chrystologiczne cykle ksiąg, które zostały wymienione, stanowią najważniejsze cykle obrazów z życia Chrystusa. Jednakże nie wyczerpują wszystkich dzieł nurtu chrystocentrycznego. Wymienić można choćby jeszcze drzwi brązowe z Hildesheim, z cyklem chrystologicznym wpisany w strukturę powiązanych typologicznie scen ze Starego i Nowego Testamentu oraz świecznik paschalny Bernarda ze scenami od zwiastowania do wjazdu do Jerozolimy. Liana Castel-

franchi Vegas opowiada się za funkcją kolumny jako kandelabru będącego podstawą paschału⁶⁴.

W takim kontekście przedstawienia władcy i biskupa nabierają głębszego znaczenia. Stają się one bowiem przedstawieniami wyrażającymi obecność, chwałę i majestat Chrystusa. Czy można je nazwać prefiguracjami lub typami Chrystusa? Nie, bowiem to pojęcie przysługuje jedynie obrazom i symbolom starotestamentalnym, zapowiadającym Chrystusa lub wydarzenie nowotestamentalne. Można jednak powiedzieć, że wyrażają one Chrystusa poprzez naśladowanie. Czy wyrażanie Chrystusa za pośrednictwem obrazu króla lub obrazu kapłana było próbą wizualizacji królestwa niebieskiego? Wydaje się, że nie to było celem sztuki ottońskiej. Celem działań politycznych, ale i artystycznych, i duchowych był projekt polityczny, który był kontynuacją imperium karolińskiego. Zasadą tego projektu miał być koronowany i namaszczony cesarz, a jego częściami stały się państwo i Kościół. Wysublimowaną i pełną postacią tego projektu miała być wizja Ottona III, zwana *renovatio Imperii Romanorum*⁶⁵. *Renovatio* było rodzajem utopii zarówno politycznej, jak i duchowej. Jako utopia polityczna zakładała zjednoczenie wszystkich ziem Europy pod berłem cesarza-pomazańca. Jako utopia duchowa zakładała istnienie postaci cesarza – osoby uobecniającej Chrystusa. Cesarz – *christomimētēs* miał być personifikacją Chrystusa. Sam problem *renovatio* powinien być przedmiotem odrębnych badań, również na polu historyczno-artystycznym. Jednakże upodobnienie do Chrystusa nie upoważnia do przypisania charyzmatu kapłańskiego. Dotychczasowym atrybucjom, zestawiającym pojęcia *rex et sacerdos* przeczy zarówno treść liturgii konsekracyjnej, jak i wykazane wyżej istnienie paralelnego charyzmatu kapłana/biskupa. Właściwe jest stwierdzenie wizja cesarza jako osoby konsekrowanej, namaszczonej, dała impuls do wizualizacji biskupa jako drugiej, porównywalnej z osobą cesarza sakralnej osoby charyzmatycznej.

SPIS ILUSTRACJI

1. Otton II, *Registrum Gregorii* (Chantilly, Musée Condé, MS 14 karta wyłączona).
2. Otton III, Ewangeliarz Liutara 16r, zwany akwizgrańskim (Aachen, Domschatz).
3. Otton III i personifikacje krain, 23v, 24r, tzw. Ewangeliarz Ottona III (Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4453).
4. Otton III i personifikacje krain, 0v, 1r ewangeliarz, (Bamberg, Staatsbibliothek, Class. 79).

⁶⁴ L. CASTELFRANCHI VEGAS, *L'arte ottoniana interno al. Mille*, Milano 2002, s. 61.

⁶⁵ H. MAYR-HARTING, *Ottonian book illumination*. Part one, s. 160 L. CASTELFRANCHI VEGAS, *L'arte ottoniana*, s. 16.

5. Grzegorz Wielki, *Registrum Gregorii* (Trewir, Stadtbibliothek, MS 171/1626).
6. Chrystus koronujący Henryka II, 11r, Sakramentarz Henryka II, 1002-14 (Monachium Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4456).

KRÓL, PROROK CZY KAPŁAN? CHARYZMAT
KONSEKROWANEGO WŁADCY W MINIATURACH OTTOŃSKICH:
TREŚCI IDEOWE I FUNKCJE PRZEDSTAWIEŃ CESARZY DYNASTII SASKIEJ

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są miniatury przedstawiające cesarza w majestacie. Są to: miniatura z przedstawieniem Ottona II z *Registrum Gregorii* (Chantilly, Musée Condé, MS 14), dwie miniatury z tzw. Ewangeliarza Ottona III (Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4453) – przedstawiająca Ottona III oraz przedstawiająca alegorie krain, dwie miniatury (Otto II i krainy) znajdujące się w ewangeliarzu oprawionym w kodeksie zawierającym również dzieła Józefa Flawiusza (Bamberg, Staatsbibliothek, Class. 79) oraz miniatura z postacią Ottona III, umieszczona w Ewangeliarzu Liutara, zwanego ewangeliarzem akwizgrańskim (Aachen, Domschatz). Obrazy te były przedmiotem badań Percy Ernsta Schramma, Piotra Skubiszewskiego, Henry'ego Mayr-Hartinga, Wolfganga Christiana Schneidera, Ludgera Körntgena, Hagen Keller oraz Erica Palazzo. Wywyższenie cesarza ma swoje precedensy w sztuce karolińskiej. Usytuowanie miejsca cesarskiego w drugiej kondygnacji na emporze kaplicy pałacowej w Akwizgranie oraz miniatura z przedstawieniem wywyższonego Karola Łysego w Biblii Viviana dają świadectwo karolińskiemu podejściu do osoby władcy. Źródła konsekracji władcy wywyższonego ponad biskupów i książąt w miniaturach należy szukać w poglądach teologiczno-politycznych epoki. Hinkmar z Reims, Samaragdus, Alkuin oraz Thietmar z Merseburga określają władcę jako wybranego i namaszczonego przez Boga do rządzenia ludem. Wywyższenia władcy należy jednak upatrywać w liturgii konsekracji króla, udokumentowanej w *Pontifical Romano-Germanique*. Najważniejszym aktem tej liturgii jest namaszczenie, *unctio*, dokonywane w kontekście modlitwy konsekracyjnej. Obraz tronuującego cesarza odzwierciedla moment liturgii, w którym konsekrowany po namaszczeniu i wręczeniu insygniów zasiada na tronie w absydzie, zaprowadzony tam przez metropolitów i książąt. Namaszczenie wywodzi się ze starostementowej konsekracji królów, proroków i sędziów. Konsekracja królewska różni się jednak od konsekracji biskupa, prezbitera i diakona, tak więc nieuzasadnione jest określanie namaszczonego króla *sacerdos*. Obraz konsekrowanego i wywyższonego na wzór władcy biskupa pojawia się również w sztuce ottońskiej – w *Psalterium Egberti* oraz *Codex Egberti*. Analizowane i interpretowane obrazy są osadzone w kontekście zbioru miniatur chrystologicznych występujących w księgach liturgicznych, w których pojawiają się wymienione miniatury. Wynika z tego, że zasadniczymi rysami treści wszystkich czterech miniatur jest postać władcy jako słuchacza słowa Bożego oraz postać władcy, który nie jest typem Chrystusa, lecz ma być kształtowany na wzór Chrystusa.

Słowa kluczowe: miniatury; liturgia; konsekracja; władca.

A KING, PROPHET OR PRIEST? THE CHARISMA OF A CONSECRATED
RULER IN THE OTTONIAN MINIATURES: IDEOLOGICAL
CONTENTS AND THE FUNCTIONS OF PRESENTATIONS
OF THE SAXON DYNASTY EMPERORS

Summary

The miniatures showing the enthroned emperor are the subject of the article. These are: the miniature showing Otto II from the *Registrum Gregorii* (Chantilly, Musée Condé, MS 14), two miniatures from the so-called Gospels of Otto III (Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4453) – one showing Otto III and the other one showing the allegories of the provinces of the empire, two miniatures (Otto II and the provinces) contained in the Gospels bound in the code also containing works by Flavius Josephus (Bamberg, Staatsbibliothek, Class. 79) and the miniature with the figure of Otto III found in the Liuthar Gospels, also called the Aachener Evangeliars (Aachen, Domshatz). The pictures were studied by Percy Ernst Schramm, Piotr Skubiszewski, Henry Mayr-Harting, Wolfgang Christian Schneider, Ludger Körntgen, Hagen Keller and Eric Palazzo. Exaltation of the emperor has its precedents in the Carolingian art. Placing the royal space in the upper gallery of the Palatine Chapel in Aachen and the miniature showing the exalted Charles the Bald in the Count Vivian Bible witness to the Carolingian approach to the person of the ruler. The sources of the consecration of an exalted ruler over bishops and princes in miniatures should be looked for in the theological-political views of the epoch. Hincmar, Archbishop of Reims, Smaragdus, Alcuin and Thietmar of Merseburg define the ruler as one chosen and anointed by God for ruling the people. However, the exaltation of the ruler should be looked for in the liturgy of the consecration of the king that is documented in the *Pontifical Romano-Germanique*. The most important act of this liturgy is the anointing, *unction*, practiced during the consecration prayer. The image of the enthroned emperor mirrors the moment of the liturgy in which the consecrated one, after being anointed and handed the regalia, ascends the throne in the apse, led there by the metropolitans and princes. The anointing is derived from the Old Testament consecration of kings, prophets and judges. However, the consecration of a king is different from the consecration of a bishop, presbyter or deacon, so defining the anointed king as *sacerdos* is unjustified. The image of the bishop consecrated and exalted on the pattern of a ruler also appears in the Ottonian art – in the *Psalterium Egberti* and the *Codex Egberti*. The analyzed and interpreted pictures are put in the context of the set of Christological miniatures found in liturgical books where the mentioned miniatures appear. It follows from the above statements that the figure of the ruler as one who listens to God's Word, and the figure of the ruler who is not a type of Christ, but should be shaped on the pattern of Christ, are the basic features of the contents of all the four miniatures.

Key words: miniatures; liturgy; consecration; ruler.

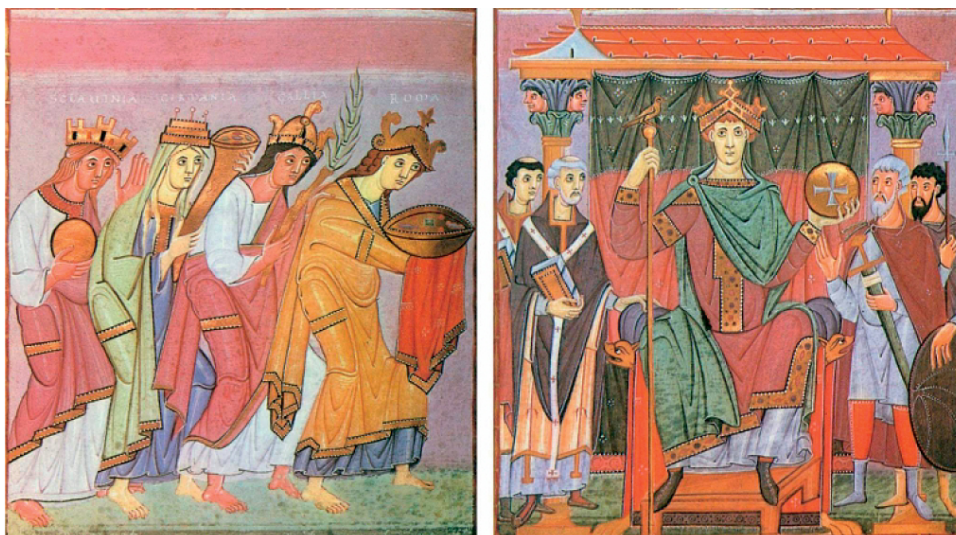
Translated by Tadeusz Karłowicz

1. Otton II, *Registrum Gregorii* (Chantilly, Musée Condé, MS 14)

2. Otton III, *Ewangeliarz Liutara*, zwany akwizgrańskim (Aachen, Domschatz)

3. Otton III i personifikacje krain, 23v, 24r, tzw. Ewangeliarz Ottona III (Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4453)

4. Otton III i personifikacje krain, 0v, 1r ewangeliarz (Bamberg, Staatsbibliothek, Class. 79)

5. Grzegorz Wielki, *Registrum Gregorii*
(Trewir, Stadtbibliothek, MS 171/1626)

6. Chrystus koronujący Henryka II, 11r,
Sakramentarz Henryka II, 1002-14
(Monachium Bayerische Staatsbibliothek,
Clm. 4456)